

УДК 821.161.2

Циганок Ольга Михайлівна,

професор кафедри іноземної філології та перекладу
Київського національного торговельно-економічного університету,
м. Київ, Україна,
доцент, доктор філологічних наук

ORCID iD 0000-0002-0009-6562
olzyg@ukr.net

DOI: 10.28925/2412-2475.2019.146

Винничук Світлана Ярославівна,

асистент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

ORCID iD 0000-0002-5084-2877
svitlaba683@gmail.com

DOI 10.28925/2412-2475.2020.15.15

ТВОРИ ЦИЦЕРОНА У РИТОРИЦІ «МОГИЛЯНСЬКИЙ ОРАТОР» (1636)

У статті аналізується, які твори Марка Туллія Цицерона згадуються і (або) цитуються у підручнику з риторики Києво-Могилянської академії «Orator Mohileanus» (1636 р.) Йосипа Кононовича-Горбацького. Шляхом кількісного аналізу встановлено, що український викладач найчастіше звертається до промов римського оратора. У своєму курсі лекцій Йосип Кононович-Горбацький оперує десятками промов Цицерона, більше судовими, ніж політичними. Викладач комбінує макро- і мікроаналізи: деякі твори римського класика лише згадуються, інші розглядаються детально. У статті доводиться, що з трактатів про ораторське мистецтво в українській риторичній найбільш популярні «Риторика для Гереннія», автором якої Йосип Кононович-Горбацький вважає Цицерона, і «Ораторські частини». Особлива роль відведена «Частинам». Цей твір Цицерона провідною ниткою проходить через український курс лекцій, починаючи з назви. Вже у вступі до «Могилянського Оратора» викладено історію і причини написання «Ораторських частин». Структура першого трактату української риторики чітко повторює композицію твору римського класика, співпадають назви розділів, постійно проводяться паралелі між текстами. На відміну від інших риторичних праць, «Частини» Цицерона цитуються в українській риторичній великими фрагментами. Таким чином, хоч за кількістю цитувань та згадок «Частини» поступаються «Риторичній для Гереннія», їх роль незрівнянно більша. Встановлено, що філософські твори та листи Туллія в українській риторичній згадуються або цитуються лише спорадично.

Ключові слова: риторика, Йосип Кононович-Горбацький, XVII ст., Києво-Могилянська академія.

Цицерон належить до постатей світового масштабу, тому учених із багатьох країн цікавить, як сприймали його творчість у різні епохи в тих чи інших культурно-історичних регіонах. Ми розпочали дослідження цієї теми на українському матеріалі із публікації, присвяченій формам рецепції римського класика у риторичній Йосипа Кононовича-Горбацько-

го «Могилянський оратор» (1636) — першому збереженому підручнику Києво-Могилянської академії [3]. Наступним кроком стало дослідження щодо того, які тексти Марка Туллія Цицерона у яких контекстах цитував автор лубенської риторики 1736 р. [2]. Таким чином, поступово виділяються основні напрями наших досліджень українського сліду великого

римлянина: форми рецепції, тексти і контексти. Сподіваємося з часом зробити певні узагальнення.

Актуальність теми дослідження. Творчість Цицерона — глибока, багатогранна та неповторна. Визнаний майстер слова, філософ, політик, теоретик права і красномовства, оратор-гуманіст, свідомий громадянин та патріот має що сказати сучасній людині.

Наукова новизна. На східнослов'янському матеріалі рецепція Цицерона, наскільки нам відомо, ніколи не була предметом вивчення.

Мета дослідження. Завдання цієї публікації — на основі кількісного аналізу розглянути, які твори римського класика згадує, цитує, або те й інше, Йосип Кононович-Горбацький у своєму курсі лекцій [1; 7]. У риторичі «Могилянський оратор» (1636) багато посилань на Цицерона здійснюється без вказівки на той чи інший його твір. Ми розглянемо їх, коли будемо аналізувати контексти. У цій публікації досліджуємо лише посилання на конкретні твори, цитування та згадки про них.

Виклад основного матеріалу. Твори Цицерона дійшли до нас частково у фрагментах. Їх перелік, скорочені назви і класифікація у різних джерелах дещо відмінні. «The Latin Library» (Латинська бібліотека) ділить праці римського класика на ораторські, філософські та листи [6] (у цій публікації ми подаємо скорочені латинські назви творів Туллія за цим ресурсом). Щодо українських назв праць рим-

ського класика, використовуємо варіанти, які подає авторитетний для нас дослідник Віталій Маслюк, оскільки наше дослідження здійснювалося на основі його перекладу першого і другого трактатів риторичі «Могилянський Оратор» [1]. Місця цитування також подаємо за цим виданням, хоч ми й усвідомлюємо мінуси такого підходу: не відомо, чи опублікована уже після смерті перекладача праця — кінцевий варіант (немає приміток і багато описок), чи усі місця цитувань відчитані правильно перекладачем або зрозумілі нами. Ми виправили деякі явні описки, які носять, можливо, технічний характер. Зіставлення краще проводити за латинським текстом, бо так можна виявити так звані «сімілія» і таким чином встановити прототексти чи тексти-посередники. Однак наукового видання риторичі 1636 р. поки що немає, хоч ця культурно-історична пам'ятка на нього, без сумніву, заслуговує.

У цій публікації виділяємо такі групи творів Цицерона: 1) промови, які в свою чергу поділяються на: а) судові та б) політичні; 2) трактати про ораторське мистецтво; 3) філософські праці; 4) листи.

I. Промови. «Латинська бібліотека» подає 57 промов Цицерона, які збереглися повністю або у значних фрагментах [6]. Виходячи із частотності їх цитування у «Могилянському ораторі» [1], ми розмістили їх у такій послідовності:

Назва твору Цицерона	Цитування та (або) згадування фрагментів	Разів
<i>Судові промови (16 промов)</i>		148
<i>На захист поета Архія (Pro Archia)</i>	Загалом (три рази); 8–9; 5, 9; детальний аналіз усієї промови: 9; 12 (3 рази); 13; 15; 16; 18 (5 раз); 19 (шість раз); 21; 22 (тричі); 23; 26 (4 рази); 27; 28 (двічі); 29 (двічі); 30; 31	39
<i>На захист Мілона (Pro Milone)</i>	Загалом (дев'ять разів); 7; 4, 11; 9, 24; 13, 30; 12, 33; 13, 33; 27, 72; 31, 86; 33, 90 (двічі); 37, 101; 37, 102 (двічі); 37, 103; 38, 105	24
<i>На захист (Секста) Росція Амеріна (Амерінського) (Pro Roscio Amerino)</i>	Промова згадується загалом (шість разів); 4, 11; 5, 13; 5, 14; 6, 15; 11, 30; 13, 35; 37; 42–64; 66; 24, 68; 26, 72; 38, 83; «На захист Росція» (без вказівки, якого саме — Амеріна чи актора — чотири рази)	22
<i>На захист Квінкція (Pro Quinctio)</i>	Загалом (тричі); 1, 4; 3, 11; 10, 35 (тричі); 36 (двічі)	10
<i>На захист Сестія (Pro Sestio)</i>	Загалом (8 разів); 2, 5	9
<i>На захист Мурени (Pro Murena)</i>	Загалом (тричі); 4, 9; 9, 22; (29), 61 (двічі)	7

Назва твору Цицерона	Цитування та (або) згадування фрагментів	Разів
<i>На захист Целія</i> ⁴ (<i>Pro Caelio</i>)	Загалом; 2, 4; 3, 6; 5, 12; 17, 39; 55–59	6
<i>На захист Клюенція</i> ⁵ <i>Авіта</i> (<i>Pro A. Cluentio</i>)	Загалом (чотири рази); 3, 7	5
<i>На захист Планиція</i> (<i>Pro Sp. Plancio</i>)	Загалом (5 раз)	5
<i>На захист Квінта Лігарія</i> (<i>Pro Ligario</i>)	Загалом; 3, 9; 5, 15; 6, 17; 10, 29	5
<i>На захист Сулли</i> (<i>Pro P. Cornelio Sulla</i>)	Загалом (тричі); 16, 46	4
<i>На захист актора Росція</i> (<i>Квінта Росція-актора</i>) (<i>Pro Q. Roscio Comoedo</i>)	Загалом (три рази); 6, 17	4
<i>На захист Авла</i> ⁶ <i>Цеціни</i> (<i>Pro Aulo Caecina</i>)	Загалом (двічі); 82–84	3
<i>На захист Рабірія Постума</i> ⁷ (<i>Pro Rabirio Postumo</i>)	Загалом (двічі); 1, 1	3
<i>Проти Ватинія</i> (<i>In P. Vatinius</i>)	Загалом	1
<i>На захист Корнелія Бальби</i> (<i>Pro L. Cornelio Balbo</i>) ⁸	<i>Загалом</i>	<i>1</i>
Політичні промови (33 промови)		80
<i>Філіппіки</i> (<i>Philippics=Philippicae</i>), 14 промов	Філіппіки загалом; I промова загалом (4 рази); 7, 17; 8, 19; наступні тринадцять загалом; II промова загалом; 20, 50; 22; 22, 55 (двічі); 25, 63 (тричі); 27, 68; 30, 76; IV промова загалом; V (загалом двічі); VIII промова загалом; 4, 15; XI промова (загалом тричі), 14, 36; XII промова (загалом)	27
<i>Проти Катіліни, Катілінарії, Катілінарки</i> (<i>In Catilinam I–IV</i>), 4 промови	Чотири загалом; I промова загалом (чотири рази); 1, 1 (двічі); 1, 2; 3, 8; 6, 13; 7, 17; II промова I, 1 (4 рази); II, 25; IV промова (загалом)	17
<i>На захист закону Манілія</i> (<i>De imperio Sp. Pompei</i> (<i>De lege Manilia</i>))	1, 1; 2, 4; 2, 6; 10, 27; 10, 28 (двічі); 13, 39; 14, 40; 16, 48; 31, 1	10
<i>Про аграрний закон</i> (<i>На захист аграрного закону</i>), 3 промови (<i>De lege agraria contra Rullum, I–III</i>)	II промова (загалом); 9, 22; 20, 55; III промова загалом; Промова загалом без вказівки номера (двічі)	6

⁴ У Маслюка помилково «Лелія», «Пелія».

⁵ У Маслюка описка «Клунція».

⁶ У Маслюка «Еннія».

⁷ У Маслюка «Гая Рабірія».

⁸ Маслюк згадує ще промови «Про дітей проскриптора» (загалом) та двічі «Проти Пізона» (загалом і 10, 23–24), про які нам не вдалося знайти інформації.

Назва твору Цицерона	Цитування та (або) згадування фрагментів	Разів
<i>Проти (Гая) Верреса (Верринки)</i> (<i>In Verrem</i>), 3 промови	I промова загалом; II промова 1, 3, 9; 52, 115; IV промова загалом; 110	5
<i>На захист (Марка) Марцелла</i> (<i>Pro Marcello</i>)	Загалом; 1, 3; 2, 5; 3, 8; 21	4
<i>На захист свого дому (Про свій дім)</i> (<i>De domo sua</i>)	Загалом (тричі); 33, 89–90	4
<i>Проти Луція Кальпурнія Пізона</i> (<i>In L. Calpurnium Pisoem</i>)	48; 56 (двічі)	3
<i>Про відповідь гаруспиків</i> (<i>De haruspicum responso</i>)	Загалом (двічі); 17	3
<i>Після повернення</i> (<i>Oratio cum populo gratias egit</i>)	1, 4	1
<i>Дивінація «Проти Цецилія»</i> (<i>Divinatio in Caeciliam</i>)	22, 73	1
<i>Після повернення</i> (<i>Post reditum ad quirites</i>)	2, 5	1
<i>Про консульські провінції</i> (<i>De provinciis consularibus</i>)	Загалом	1

Таким чином, Йосип Кононович-Горбацький згадує, цитує, або те й інше, 49 промов Цицерона 228 разів (16 судових промов — 148 раз, 33 політичні промови — 80 разів). В українській риторичі 1636 р. представлені майже усі промови Туллія, збережені повністю або у великих фрагментах! Очевидно, ставилося завдання розкрити секрети ораторської техніки на обширному матеріалі. Найбільш популярні — судові промови «На захист поета Архія», «На захист Мілона», «На захист Секста Росція Амеріна», політичні промови «На захист закону Манілія», філіппіки та катілінарії. На судові промови натрапляємо вдвічі більше, ніж на політичні.

Відзначимо три моменти особливої уваги до промов Цицерона у могилянській риторичі 1636 р., на які припадає 130 (!) згадок про промови римського класика із 228-ти згадок, посилань і цитувань. Услід за Франциском Фабрицієм Марком Дураном Йосип Кононович-Горбацький подає хронологію промов Цицерона, починаючи з 25-го року життя і закінчуючи 64-м [1, 38–39]. Тут зга-

дуються 45 промов Цицерона, один лист і трактат «Про закони». Мистецтво складати обґрунтування досліджується на прикладі промови Цицерона «На захист поета Архія». Виділяються питання, аргументи, звертається увага на способи ампліфікації тощо — 34 рази згадуються різні розділи промови, починаючи з 9-го і закінчуючи 31-м [1, 121–128]. У додатку «Про наслідування» услід за видатним, на його думку, оратором Юнієм Мельхіором київський викладач виділяє в промовах Цицерона кілька десятків так званих «спільних місць», які варто наслідувати: «Є визначне місце про релігію в [промовах] «Про свій дім» і «Про відповідь гаруспиків», про божественне провидіння у четвертій «Катілінарці» і «На захист Мілона» тощо [1, 148]. Промови Цицерона у цьому місці згадуються 51 раз. Цікаво, що завершує перелік Йосип Кононович-Горбацький заявою: «Отже зібрав я оці спільні місця...» [1, 148]. Український автор, запозичуючи у Юнія Мельхіора матеріали, відчуває себе співавтором, усвідомлюючи творчий характер свого курсу.

II. Риторичні трактати.

Назва твору Цицерона	Цитування та (або) згадування фрагментів	Разів
<i>Риторичні трактати (7 праць)</i>		101
<i>До Гереннія</i> (<i>Rhetoricon ad Herennium libri IV</i>)	I книга загалом (три рази); параграфи 2 (двічі); 3, 4 (тричі); 4, 6; 4, 8; 7, 11 (двічі); 8, 11; 10, 18 (двічі); II книга загалом; 2, 3 (двічі); 18; 19, 30; 16, 28; III книга загалом; 7, 13; IV книга 12; 16, 23; 17; 23, 33; 29, 40; Книга не вказана: 2, 3; 10, 17; 18, 28; 25, 34; 29, 40	31
<i>Частини, Ораторські частини, Частини промов</i> (<i>De partitione oratoria</i>)	трактат загалом (10 разів); параграфи 3, 8; 3, 9; 4, 13; 7, 26; 7, 27; 8, 27 (тричі); 8; 8, 28; 9, 31; 9, 33; 13; 13, 45; 15, 53; 16, 55; 17, 58 (двічі); 17, 59	29
<i>Про оратора (De oratore)</i>	Трактат загалом (двічі); I книга загалом (двічі); 31–32; 42, 189; 70; 83; II книга загалом; 67–68; 81, 330; 85; III книга загалом; 41, 161; 56–61	15
<i>Про підбір матеріалу (De inventione)</i>	I книга загалом (6 разів), параграфи 15, 20; 24, 34; 29, 45 (тричі); 34, 57; 34, 58–59; 45, 86	14
<i>Топіки (Topica)</i>	Загалом; 3, 12; 5, 26; 5, 27; 7, 31; 10, 41–42; 13, 53; 25, 93–94	7
<i>Оратор (Ad M.Brutum Orator)</i>	Загалом; 43; 61, 204; остання частина	4
<i>Брут (Brutus)</i>	Загалом	1

Таким чином, із трактатів Цицерона про ораторське мистецтво не згадується лише один — «Про найкращого оратора» (*De optimo genere oratorum*). Найбільш популярні «Риторика для Гереннія», автором якої Йосип Кононович-Горбацький вважає Цицерона, і «Частини». Загалом сім риторичних праць згадуються або цитуються в українській риторичній літературі 101 раз. Таким чином, хоч у назві підручника зазначено, що курс лекцій Йосипа Кононовича-Горбацького побудований на «Частинах» Цицерона, знайшлося

місце і для інших риторичних трактатів. Водночас «Частинам» відведена особлива роль. Структура першого, великого трактату чітко повторює композицію твору римського класика, структура другого — частково. Назви розділів першого трактату співпадають, постійно проводяться паралелі, у вступі до української риторичної викладено історію і причини написання твору Туллія. На відміну від інших риторичних праць, «Частини» Цицерона цитуються в українській риторичній літературі великими фрагментами.

III. Філософські твори та листи.

Назва твору Цицерона	Цитування та (або) згадування фрагментів	Разів
<i>Філософські твори (6 трактатів)</i>		12
<i>Тускуланські бесіди</i> (<i>Tusculanae disputationes</i>)	I книга загалом; IV книга загалом; 9, 2; 26, 57; V книга 17, 50	5
<i>Про природу богів</i> (<i>De natura deorum</i>)	Цитати без місця (двічі), I книга 36, 101	3
<i>Про обов'язки</i> (<i>De officiis</i>)	III книга загалом	1
<i>Про межі добра и зла</i> (<i>De finibus bonorum et malorum</i>)	Загалом	1
<i>Про дівінацію</i> (<i>De divinatione</i>)	I книга загалом	1
<i>Про закони</i>	Загалом	1
<i>Листи</i>		3
<i>Листи до близьких</i> (<i>Epistulae ad familiares</i>)	IV книга, 24 лист	1
<i>До Аттика</i>	II книга, 7 лист	1

Як бачимо, із чотирнадцяти філософських творів в українській риторичі представлено лише шість, і то спорадично (12 разів). Можна сказати, що Цицерон-філософ цікавив мало. Його листи в українській риторичі представлені лише двічі.

Висновки. Таким чином, ми виокремили у «Могилянському Ораторові» 341 згадування, посилення, цитування тощо творів Цицерона. Найбільш популярні — судові промови

«На захист поета Архія», «На захист Мілона», «На захист Секста Росція Амеріна», політичні промови «На захист закону Манілія», філіппіки та катілінарії. Судових промов представлено майже вдвічі менше, однак вони згадуються і цитуються приблизно вдвічі частіше, ніж політичні. Наступний крок — проаналізувати рецепцію ідей Цицерона у київській риторичі 1636 р. та дослідити контексти.

ДЖЕРЕЛА

1. Кононович-Горбацький Й. Могілянський Оратор / Пер. з латин. Віталія Маслюка. — К. : Медієвіст, 2014. — 152 с.
2. Цыганок О. Цицерон в украинской риторике *Manuductio* (1736): тексты и контексты // *Studi Slavistici*, 2020 (друкується).
3. Цыганок О. Деякі форми рецепції Цицерона у підручнику з красномовства «Могілянський оратор» (1636) / Ольга Цыганок, Валентина Галаган // Літературний процес: методологія, імена, тенденції: зб. наук. пр. (філол. науки), 2019. — № 14.
4. Cicero. De partitione oratoria [Електронний ресурс]. — Режим доступу : loebclassics.com/view/marcus_tullius_cicero-de_partitione_oratoria/1942/pb_LCL349.307.xml (дата звернення 12.05.2020).
5. M.T. Ciceronis De Partitionibus Oratoriis Dialogus, comment. Jacques-Louis d'Estrebay. Paris : Michel de Vascosan, 1543.
6. M. TVLLIVS CICERO (106 — 43 B.C.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : thelatinlibrary.com/cic.html (latest access: 12.05.20).
7. Orator Mohileanus Marci Tullii Ciceronis apparatusis Partitionibus excultus... sub reverendissimo patre Josapho Kononovio rhetorices professore anno 1636 mensis Aprilis die 27 // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. Ф. 30. 109. С. 1–303.

REFERENCES

1. Kononovych-Horbatskyi, Y. (2014). Orator Mohylianskyi. Per. z lat. Vitaliia Masliuka, K.: Mediivist, 152 p. (in Ukrainian).
2. Tsyganok, Olga (2020). Tsytyseron v ukrainskoi ritorike *Manuductio* (1736): teksty i konteksty. *Studi Slavistici*, 2020 (in print) (in Russian).
3. Tsyhanok, Olha & Halahan, Valentyna (2019). Deiaki formy retseptsii Tsytyserona v pidruchnyku z krasnomovstva *Mohylianskyi Orator* (1636). *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii: zb. nauk. prats* (filol. nauky), № 14 (in Ukrainian).
4. Cicero. De partitione oratoria. https://www.loebclassics.com/view/marcus_tullius_cicero-de_partitione_oratoria/1942/pb_LCL349.307.xml
5. Ciceronis, M. T. (1543). De Partitionibus Oratoriis Dialogus, comment. Jacques-Louis d'Estrebay. Paris: Michel de Vascosan (in French).
6. Cicero, M. Tullius. M. TVLLIVS CICERO (106–43 B.C.) (in Latin). <http://www.thelatinlibrary.com/cic.html>
7. Orator Mohileanus Marci Tullii Ciceronis apparatusis Partitionibus excultus... sub reverendissimo patre Josapho Kononovio rhetorices professore anno 1636 mensis Aprilis die 27. Vernadsky National Library of Ukraine, Institute of manuscript, F. 30, 109, F. 1–303.

Olha Tsyhanok,

Dr of Philology, Associate Professor,
Professor of the Department of Foreign Philology and Translation,
Kyiv National University of Trade and Economics
Kyiv, Ukraine

ORCID iD 0000-0002-0009-6562
olzyg@ukr.net

Svitlana Vynnychuk,

Lecturer of the Department of Applied Linguistics,
Lviv Polytechnic National University
Lviv, Ukraine

ORCID iD 0000-0002-5084-2877
svitlaba683@gmail.com

**MARCUS TULLIUS CICERO'S WORKS IN THE TEXTBOOK ON ELOQUENCE
"THE MOHYLA SPEAKER" (1636)**

The article analyses which works of Marcus Tullius Cicero are mentioned and (or) quoted in the textbook on the rhetoric of the Kyiv-Mohyla Academy "Orator Mohileanus" (1636) by Joseph Kononovich-Gorbatsky. The Ukrainian teacher prefers the speeches of the Roman orator. 49 speeches of Cicero are mentioned or quoted 228 times (16 legal speeches — 148 times, 33 political speeches — 80 times). There are three cases of special attention to Cicero's speeches: their chronology is presented; the technique of confirmation is analysed on the example of "In Defense of Archias the Poet" and common places are collected for imitation. Among Cicero's treatises on oratory, the most popular are "Rhetorica ad Herennium" (as Joseph Kononovich-Gorbatsky means, authored by Cicero) and "About the Subdivisions of Oratory". In total, seven rhetorical treatises are mentioned or cited 101 times. A special role is given to "About the Subdivisions of Oratory". The structure of the first treatise clearly repeats the composition of the work of the Roman classic, the titles of the sections are duplicated, parallels are constantly drawn. Unlike other rhetorical works, Cicero's "About the Subdivisions of Oratory" are quoted in Ukrainian rhetoric in large fragments. Six Tullius's philosophical works are sporadically (12 times) presented in Ukrainian rhetoric; Cicero's letters — three times only.

Key words: rhetoric, Yosyp Kononovych-Horbatsky, 17 century, Kyiv-Mohyla Academy.